

ประติมากรรมขอม

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล

ทรงเรียบเรียง

จากบทความของ ศาสตราจารย์ จอง บัวเชดลีเย่

(ต่อจากนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๑ เล่ม ๖ พ.ศ. ๒๕๑๑)

ศิลปะแบบแปรรูป (พ.ศ. ๑๔๕๐ - ราว พ.ศ. ๑๕๐๘)

ในศิลปะสมัยนี้คือประติมากรรมสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมัน แม้ว่าจะมีตัวอย่างเหลืออยู่น้อยและไม่มีลักษณะของตนเองมากนัก แต่ประติมากรรมสมัยนี้ก็พยายามเลียนแบบของเก่า (ซึ่งทำให้มีลักษณะคล้ายกับศิลปะแบบบาแค็ง) และมีลักษณะผิดกับศิลปะแบบเกาะแกร์และบันทายศรี (บันทายไศรย) จนกระทั่งสมควรที่จะจัดขึ้นเป็นศิลปะแบบโดยเฉพาะต่างหาก ประติมากรรมซึ่ง

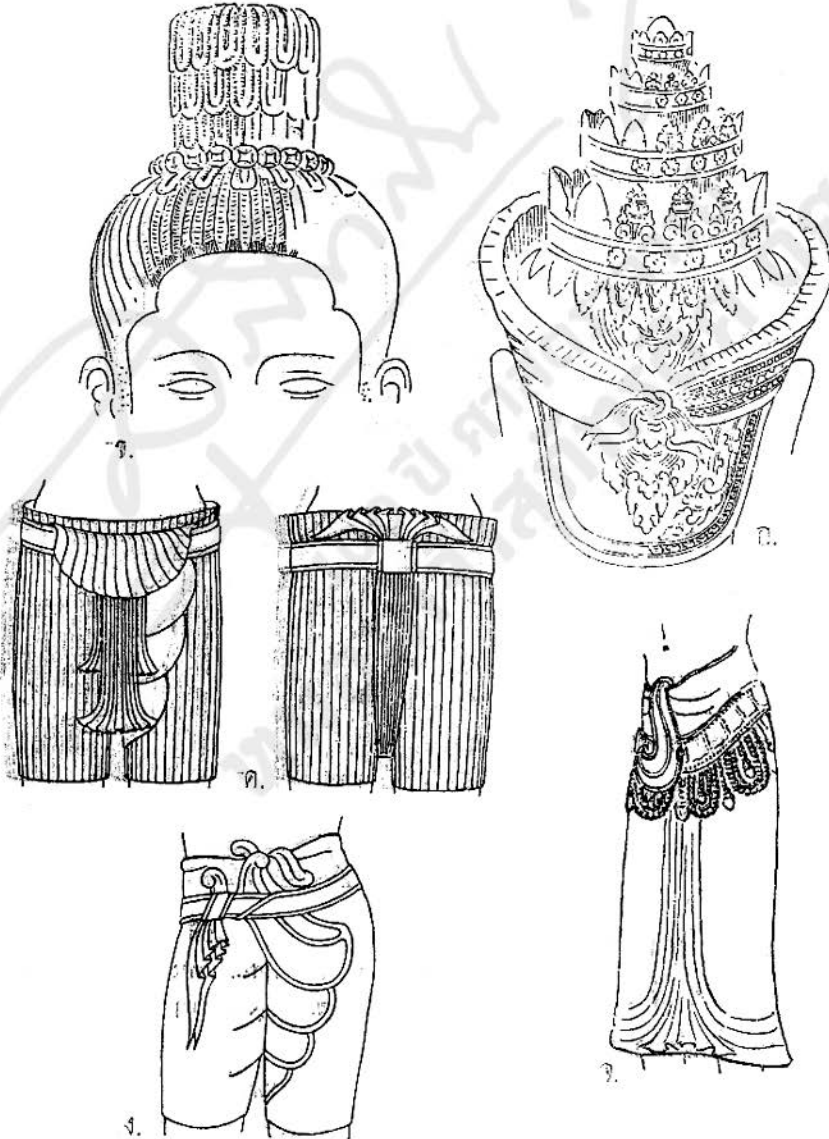

รูปที่ ๒๕

วาชีมุข จากปราสาทสมโบร์ไพรกุก ศิลปทราว
สูง ๑.๓๕ เมตร พิพิธภัณฑ์สถานกีเมต์ กรุงปารีส
ศิลปะขอมแบบแปรรูป

มักมีขนาดเล็กกว่าที่เกาะแกร์จะหันกลับไปยังความแข็งแกร่งอีก แต่ใบหน้าอันอ่อนหวานที่ค่อนข้างเกินงามเล็กน้อยก็ยังทำให้นึกไปถึงศิลปะแบบเกาะแกร์อยู่ เป็นต้นว่าเศียรจากปราสาทแปรรูป ซึ่งปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ สำหรับเครื่องแต่งกายของประติมากรรมรูปบุรุษ ก็มีความพยายามคิดค้นแบบใหม่ซึ่งจะไม่มีกรับสืบเนื่องต่อลงมา คือมีการผสมชายผ้าบนหน้าขาตันซ้ายเข้ากับผ้าถุงโจงกระเบนซึ่งมีขอบผ้าพับย้อนออกมาหน้าท้อง และชายห้อยด้านหน้า ๒ ชั้น (ภาพลายเส้นที่ ๗ ค.) แต่โดยทั่วไป ผ้าโจงกระเบนสำหรับประติมากรรมรูปบุรุษในสมัยนี้ก็คือผ้าถุงที่สืบต่อลงมาจากศิลปะแบบบาแค็งนั่นเอง แต่มีชายผ้าห้อยข้างหน้าชั้นบนสั้นกว่าชั้นล่าง เช่นรูปวาชีมุขจากปราสาทสมโบร์ไพรกุก (รูปที่ ๒๕) สำหรับเครื่องแต่งกายของประติมากรรมสตรีก็รู้จักกันแต่เพียงจากรูปเทพธิดาปูนปั้นบนผนังศาสนสถานขนาดใหญ่ ชายผ้ารูปสามเหลี่ยมซึ่งยังคงมีอยู่ที่ปราสาทแม่ญูกะวันออก

(พ.ศ. ๑๙๗๕) ได้หายไป ๗ ปราสาทแปรรูป (พ.ศ. ๑๕๐๔) ขอบผ้าที่พับย้อนออกมาหน้าห้องแคบกว่าในศิลปะแบบเกาะแกร์ เข็มขัดเพชรพลอยมีเพิ่มจำนวนมากขึ้น สำหรับทรงผมโดยทั่วไปก็ยังคงคล้ายกับในศิลปะแบบเกาะแกร์ “กิริฎมงกุฎ” ยังคงมีลักษณะเช่นเดียวกัน แต่มีลวดลายเครื่องประดับเพิ่มมากขึ้น (ภาพลายเส้นที่ ๗ ก.) “ชฎามงกุฎ” ก็ยังคงมีลักษณะเช่นเดียวกัน ในภาพสลักนูนต่ำบางครั้งก็มีลักษณะพิเศษของศิลปะแบบบันทายศรีปรากฏขึ้น เป็นต้นว่า

ภาพลายเส้นที่ ๑ ศิลปะขอมแบบแปรรูปและบันทายศรี

ทรงผสมตามธรรมชาติ คือผสมที่เกลาอย่างง่าย ๆ เช่นบนทับหลังของปราสาทแม่บุญตะวันออก
ผ้าโจงกระเบนบางครั้งก็แสดงถึงผ้าถุงแบบใหม่ในศิลปะบันทายศรีอีก แต่ผู้สวมยังคงมีทรงผม
และหน้าตาตามแบบเดิม เช่นรูป “ทิกपालก” หรือผู้รักษาทิศ ประดับฐานประติมากรรมที่ปราสาท
แปรรูปในระเบียงชั้นที่ ๒ เป็นต้น

ศิลปะแบบบันทายศรี (บันทายไศรย) (พ.ศ. ๑๕๑๐-ราว พ.ศ. ๑๕๔๕)

ศิลปะแบบนี้เป็นแบบสำคัญ
มาก และได้ให้อิทธิพลอย่างมากมาย
แก่ศิลปะแบบบาปวน ศิลปะแบบบันทาย-
ศรีดูเหมือนจะเจริญขึ้นขนานคู่ไปกับ
ศิลปะแบบแปรรูปก่อนปลายและศิลปะ
แบบคลัง (เกดียง) ตอนต้น มีความ
เอนเอียง ๒ แบบปรากฏขึ้นในศิลปะ
แบบบันทายศรี คือแบบหนึ่งเป็นแบบ
ที่ทำตามประเพณี และสืบต่อจากศิลปะ
แบบเกาะแกร์และแปรรูปลงมา เช่น
ประติมากรรมรูปพระนารายณ์และรูป
พระอุมาเหศวร ๗ พิศุภักตสถาน
กรุงพนมเปญ (รูปที่ ๓๐) และ
บรรเทาภาพสลักบนกลีบบนหิน ความ
เอนเอียงอีกแบบหนึ่งชอบเลียนแบบ
ของเก่าและคิดค้นแบบใหม่ไปพร้อมๆ
กัน ความเอนเอียงแบบนี้ได้รับ
แบบมาจากศิลปะที่เก่ากว่าพุทธศตวรรษ
ที่ ๑๔ แต่ก็นำมาดัดแปลงขึ้นตาม
รสนิยมของตน เป็นต้นว่าภาพสลักบน
ค้ำระหว่งเสาคิดกับผนังบนตัวปราสาท บนทับหลัง และบนหน้าบัน สุนทรียภาพแบบใหม่ (โดย
เฉพาะในประติมากรรมของความเอนเอียงกลุ่มที่ ๒) ทำให้มีการคิดค้นสลักร่างกายที่เหมือนจริง
ตามธรรมชาติยิ่งขึ้น ท่าทางที่นุ่มนวลยิ่งขึ้น ใบหน้าของประติมากรรมกลุ่มนี้ก็อ่อนหวาน มี

รูปที่ ๓๐
พระอุมาเหศวร จากปราสาทบันทายศรี ศิลาราช สูง ๖๐ เซนติเมตร
พิศุภักตสถานกรุงพนมเปญ ศิลปะขอมแบบบันทายศรี

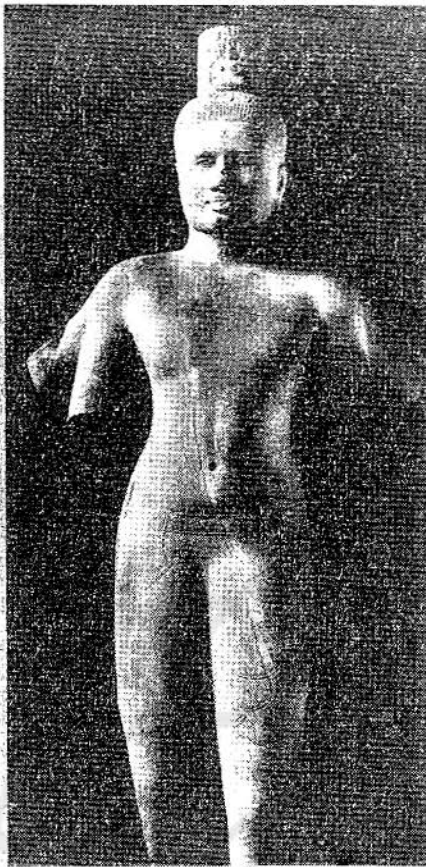
ริมฝีปากค่อนข้างหนา ลักษณะสีหน้า
อมยิ้มแสดงชีวิตจิตใจเช่นเดียวกับศิลปะ
ชาวในสมัยเดียวกัน เกรายังคงมีเส้น
เดียวกับในสมัยก่อน แต่ทว่าคตินั้นยัง
คงแสดงโดยขอบค้ำบนเท่านั้น เช่นรูป
เทวดา ณ พิพิธภัณฑ์สถานกรุงพนมเปญ
(รูปที่ ๓๑)

ทั้งประติมากรรมรูปเคารพ
รูปบุคคลที่สลักบนกลีบบนุน ภาพนาง
พ่อนรำบนผนังปราสาทระหว่างเสาคิด
กับผนัง ต่างก็ยังคงสวมเครื่องแต่งกาย
“ตามประเพณี” ๒ แบบ โดยที่มีหรือไม่มี
มีขอบค้ำที่พับยื่นออกมาหน้าท้อง รวม
ทั้งชายผ้าบนหน้าขาค้ำซ้าย สำหรับ
เครื่องแต่งกาย “แบบใหม่” นั้นได้รับการ
การบันทึกลงมาจากเครื่องแต่งกายใน
ศิลปะแบบกุเลน เช่นผ้าโจงกระเบน
(ภาพลายเส้นที่ ๗ ง.) ก็เรียกไม่มีริ้ว
มีชายผ้าบนหน้าขาค้ำซ้ายคาคอยู่ด้วย
เข็มขัดผ้าซึ่งมีชาย ๆ เดียว เช่นรูป
ทวารบาลบนปราสาทบันทายศรีหลังกลาง หรือผ้าถุงสตรี (ภาพลายเส้นที่ ๗ จ.) มีชายพกและ
จีบอยู่ข้างหน้า คาคอยู่เข็มขัดเพชรพลอยมีสายวงโค้งขนาดใหญ่ประกอบ เช่นรูปเทพธิดาจาก
ปราสาทบันทายศรีหลังเหนือและหลังใต้

รูปที่ ๓๑
เศียรเทวดา จากปราสาทบันทายศรี ศิลาราย สูง ๓๒ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑ์สถานกรุงพนมเปญ ศิลปะขอมแบบบันทายศรี

“ชฎามงกุฎ” (ภาพลายเส้นที่ ๗ ข.) ยังคงมีรูปร่างตามแบบศิลปะพระโค - บาแก็ง
แต่การสลักลายเส้นผมเป็นวงโค้งก็หันไปเลียนแบบเก่า เส้นผมที่ถักเป็นเส้นนอนแบบศิลปะเกาะ-
แกร์ ยังคงปรากฏอยู่ในรูปพระอุมาเหศวรซึ่งค้นพบที่ปราสาทบันทายศรี (รูปที่ ๓๐) แต่
กระบังหน้าก็ยังมีลวดลายเพิ่มเติมมากขึ้น มงกุฎรูปกรวยประดับด้วยเพชรพลอยแบบศิลปะเกาะแกร์
และแปรรูปยังคงอยู่สำหรับเทวรูปพระนารายณ์ ประติมากรรมแบบบันทายศรีมีขนาดเล็กมากและคง

รูปที่ ๓๒

พระโพธิสัตว์โลกेश্বর จากปราสาททวลศรีเทพ
ศิลาทราย สูง ๑.๑๕ เมตร พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
กรุงปารีส ศิลปะขอมแบบบันทายศรี

สร้างขึ้นตามศาสนสถานซึ่งมีขนาดเล็ก ยิ่งกว่าส
นิยมสำหรับประติมากรรมขนาดเล็ก ดังที่นางจิลแบร์ต
เคอโรราล-เรมูซาคท์ (G. de Coral-Rémusat) ได้
กล่าวไว้ ทั้งนี้เพราะประติมากรรมอื่นๆ ในสมัยเดียวกัน
เช่นรูปยักษ์ และพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ซึ่ง
ปัจจุบันอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์กีม็องต์ กรุงปารีส (รูปที่ ๓๒)
ก็มีได้มีขนาดเล็กเลย

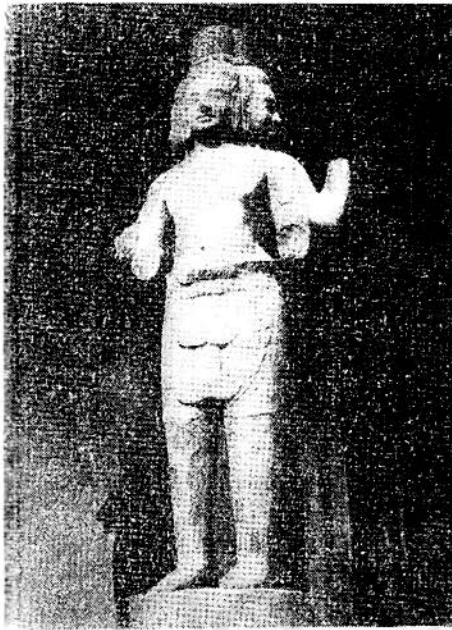
สำหรับภาพบุคคลที่สลักอยู่บนทับหลังและ
หน้าบันในศิลปะแบบบันทายศรี ก็ได้รับการบันทึกลง
มาจากศิลปะแบบเกาะแกร์ และแปรรูป เป็นต้นว่า
สวมเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับ เช่นเดียวกับ
หรือมีฉะนั้นก็สลักขึ้นตามความเอนเอียง แบบใหม่
เช่นผ้าโจงกระเบนที่ไม่มีชายผ้าห้อยข้างหน้า เครื่อง
ประดับที่มีลวดน้อยลง แต่อย่างไรก็ตามทั้งใน ๒
กรณีนี้ ผ้าถุงก็ยังคงจับเป็นริ้วอยู่เสมอ

ศิลปะแบบคลัง (เกลียง)

(ราว พ.ศ. ๑๕๐๘ - ราว พ.ศ. ๑๕๕๕)

การที่ในศิลปะแบบนี้ไม่ปรากฏมีภาพบุคคล
สลักอยู่ที่ในลวดลายบนทับหลังและหน้าบันทำให้

เราไม่สามารถศึกษาเกี่ยวกับภาพสลักนูนต่ำทั้งที่เคยกระทำมาแล้วได้ ประติมากรรมในสมัย
นี้ได้รับอิทธิพลร่วมกันจากศิลปะแบบแปรรูปและบันทายศรี ประติมากรรมจึงมีท่าทางแข็งกระด้าง
แต่ก็มีรูปร่างนูนนวลขึ้นและสีหน้าก็ดูมีชีวิตจิตใจ เครื่องแต่งกายสำหรับประติมากรรมรูปบุรุษได้
รับการบันทึกลงมาจาก “ผ้าถุงตามแบบประเพณี” ซึ่งจับเป็นริ้ว มีชายผ้าอยู่บนหน้าขาต้านชาย
ชายผ้าห้อยข้างหน้า ๒ ชั้น แต่ขอบผ้าถุงที่พับออกมาหน้าท้องก็หายไป เช่นประติมากรรมบนใบ
เสมาที่ถมาผวก (Thma Puok) และพนมสrok (Phnom-Srok) ซึ่งปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานกรุง
พนมเปญ และพิพิธภัณฑ์กีม็องต์ สำหรับประติมากรรมลอยตัว เช่นรูปพระพรหมจากภูมิตนด

รูปที่ ๓๓

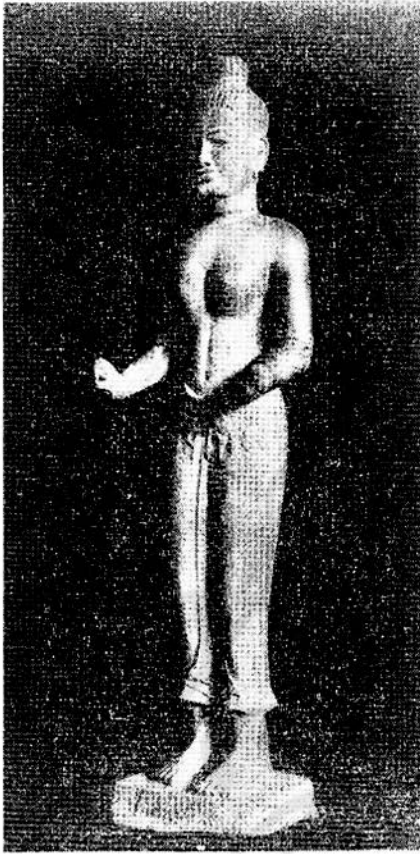
พระพรหม จากปราสาทภูมิตอนด ศิลปกรรม
สูง ๑.๕๔ เมตร พิพิธภัณฑ์สถานวัดโพธิ์เวียง
จังหวัดพระตะบอง ศิลปขอมแบบคลัง

ลักษณะละเอียดแบบศิลปะบันทายศรี สำหรับ “ชฎามงกุฎ” นั้นประกอบด้วยทรงผมที่ดัดเป็นเส้น
นอน กระบังหน้ามีใช้น้อยในศิลปะแบบนี้ เหตุนี้จึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงที่อาจสังเกตเห็นได้

ศิลปะแบบบาปวน (ราว พ.ศ. ๑๕๕๕ - ๑๖๒๕)

ศิลปะแบบบาปวนแสดงโดยเครื่องแต่งกาย ซึ่งดูเหมือนจะได้รับการบันทึกลงมาจาก
เครื่องแต่งกาย “แบบใหม่” ในศิลปะแบบบันทายศรี ในศิลปะแบบบาปวนประติมากรรมมักมี
ขนาดเล็กลงและมีความงามสง่า รูปร่างคุดสูงโปร่ง (ป่าใหญ่ เอวเล็ก) แม้ว่าจะมีศีรษะที่ค่อนข้าง
ใหญ่เกินไปก็ตาม การยื่นเอียงตะโพกเล็กน้อยกลับเริ่มมีขึ้นอีกสำหรับประติมากรรมสตรีบางรูป
เช่นประติมากรรมจากปราสาทตระพังตอชิง โฉงซึ่งปัจจุบันอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานกรุงพนมเปญ
(รูปที่ ๓๔) ใบหน้ามีลักษณะอ่อนหวานอย่างยิ่ง แสดงความรู้สึกชื่นชมเล็กน้อยตามแบบศิลปะ
บันทายศรี คางมักมีร่องมาแบ่งครึ่ง เกราะและหนวดแสดงโดยลายเส้นเป็นรูปปีกกาเท่านั้น นัยน์ตา
น่าสลดเป็นรอยอย่างง่าย ๆ (รูปที่ ๓๕) หรือมิฉะนั้นก็ขุดลึกลงไป แต่ในกรณีหลังนี้ก็มีอยู่น้อย

(Phum Tnot) ซึ่งปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถาน
เมืองพระตะบอง ประเทศกัมพูชา (รูปที่ ๓๓)
สิ่งสำคัญที่คิดค้นขึ้นใหม่ก็เกี่ยวกับชายกระเบนที่
เห็นอยู่บนด้านหลัง การพยายามคิดค้นแบบใหม่
ซึ่งไม่ประสบความสำเร็จ ก็คือการคิดค้นแบบผ้า
โจงกระเบนที่มีชายผ้าห้อยอยู่บนหน้าขาพร้อมกัน
ทั้งสองข้าง เป็นต้นว่าบนภาพสลักบนใบเสมาที่มี
จารึกจากพนมสรก และภาพสลักบนหินที่โผล่
มาบ้าง (Phlov Balang) ประติมากรรมลอยตัวรูปสตรี
ซึ่งมีอยู่น้อย ก็ดูเหมือนจะยังคงนุ่งผ้าที่มีขอบผ้า
พับยื่นออกมาหน้าท้องค่อนข้างแคบดังในศิลปะ
แบบแปรรูป เช่นประติมากรรมที่ยังสลักไม่สำเร็จ
ณ ปราสาทตาแก้ว สำหรับภาพสลักนูนต่ำ เช่น
ณ ประคูประราชวังหลวงที่เมืองพระนครธม ผ้า
นุ่งก็ได้รับการบันทึกลงมาจากผ้านุ่งของเทพธิดา
ณ ปราสาทบันทายศรี ทรงผมก็เป็นเส้นผม

รูปที่ ๓๔

เทพธิดา จากปราสาทตระพังตังโงง ศิลปกรวย
สูง ๑ เมตร พิพิธภัณฑ์สถานกรุงเทพมหานคร
ศิลปขอมแบบบาปวน

รูปที่ ๓๕

เศียรพระธิดา จากปราสาททาสัก ศิลปกรวย สูง ๒๕ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑ์สถานกรุงเทพมหานคร ศิลปขอมแบบบาปวน

ผ้าถุงจีบเป็นริ้วอยู่เสมอ ผ้าโจงกระเบนสั้นสั้น มีขอบค้ำล่างเป็นเส้นเฉียงหยุดอยู่ที่หน้าขา และ
ขอบค้ำบนวาดสูงชันทั้งสองข้างบนชายโครง เผยให้เห็นหน้าท้องขนาดใหญ่ (ภาพลายเส้นที่ ๘๓.)
ผ้าโจงกระเบนแบบนี้มีชายพก ๒ ชายหรือชายเดียว และมีชายผ้าสลักอย่างกว้าง ๆ ปรากฏอยู่
บนหน้าขาค้นซ้าย คาดเข็มขัดมีชาย ๑ ชายอยู่เหนือตะโพก ชายกระเบนข้างหลังได้กลายรูปเป็น
“ปีกผีเสื้อ” สำหรับผ้าถุงสตรีก็มีขอบค้ำบนวาดเป็นวงโค้งอยู่บนหน้าท้องเช่นเดียวกับผ้าถุงของ
บุรุษ จีบข้างหน้าปรากฏขึ้นอีกและมีชายข้างล่างบานออกเป็นรูป “หางปลา” (ภาพลายเส้นที่
๘๔ จ.) ชายพกของผ้าถุงสตรีในชั้นต้นก็มีขนาดเล็กมาก ทำให้นึกไปถึงศิลปะแบบบันทายศรี แต่
โน้ปหลายศิลปะแบบบาปวน ชายพกนี้ก็ขยายยาวออกมามาก เริ่มเป็นต้นเค้าของศิลปะแบบนครวัด เช่น

ภาพลายเส้นที่ ๘ ศิลปขอมแบบบาปวน

รูปเทพธิดาที่ปราสาทเขาแสนแก้ว (ภาพลายเส้นที่ ๘ ฉ.) และบนประติมากรรมลอยตัวบางรูป เข็มขัดในชั้นแรกก็เป็นแผ่นแบนเรียบ มีหัวทำเป็นลายเชือกผูกอยู่ (ภาพลายเส้นที่ ๘ จ.) แต่ต่อมาก็จะมีลวดลายมาสลักเพิ่มเติม และลงท้ายก็มีอุบะเล็ก ๆ ห้อยประกอบอยู่กับขอบเบื้องล่าง (ภาพลายเส้นที่ ๘ ฉ.) เข็มขัดแบบหลังนี้จะเป็นลวดลายเครื่องประดับที่ทำด้วยเพชรพลอยแบบเดียวกับในศิลปแบบบาปวน ทรงผมมักไม่มีกระบังหน้าประกอบ ผมหัก (ภาพลายเส้นที่ ๘ ก.) รวบรวมเป็น “ชฎามงกุฎ” เล็ก ๆ รูปว่างกลม มีสายลูกบิดขนาดใหญ่ประดับอยู่ที่โคน (รูปที่ ๓๕)

ในภาพสลักนูนต่ำและประติมากรรมลอยตัวบางรูปในปลายศิลปแบบบาปวน เช่น เทวรูปพระอิศวรประทับนั่งในท่าราชสีลาสน์จากบาสิก (Basak) และปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ (รูปที่ ๓๖) ขอบค่านบนของผ้าโจงกระเบนก็เริ่มพับย่นออกมาบะเตงโพก ด้านขวา กลายเป็นขอบผ้าพับย่นแบบใหม่ที่เลื่อนออกไปอยู่ทางด้านข้าง (ภาพลายเส้นที่ ๘ ง.) การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ขนานคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงของชายพกของผ้าถุงสตรี (ภาพลายเส้นที่ ๘ ฉ.) พร้อมกับการปรากฏมีชั้นอีกของกระบังหน้าผสมกับมงกุฎรูปกรวย (ภาพลายเส้นที่ ๘ ช.)

รูปที่ ๓๖

พระอิศวร จากปราสาทเขาสัก ศิลารวย
สูง ๑.๔๘ เมตร พิพิธภัณฑ์สถานกรุงธนบุรี
ศิลปะอมแบบบาปวนตอนปลาย

หรือ “ชฎามงกุฏ” ที่ขยายบานออกประกอบด้วยเส้นหมัดก็เป็นแนวตรง รูปเทพธิดาที่สลักอยู่
ระหว่างเสาคติดกับผนังก็เริ่มสวมมงกุฎรูปร่างแปลกเช่นที่ปราสาทขนาแสนแก้ว การคิดค้นแบบ
ใหม่ ๆ เหล่านี้จะเจริญถึงขีดสูงสุดในศิลปะแบบนครวัด.

(ยังมีต่อ)

